

ГРАМАТИЧЕСКАТА КАТЕГОРИЯ „ЧИСЛО“ В ПРОЦЕСА НА УСВОЯВАНЕ НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК ОТ УНГАРЦИ

Савелина Банова

(Софийски университет „Св. Климент Охридски“, ДЕО
banovasavelina@yahoo.com)

Обект на изследване е усвояването на граматическата категория „число“ в българския език от унгарци. Всеизвестно е, че има някои аспекти от чуждоезиковите граматика, които са проблемни за всички изучаващи, независимо от родния език. Те не само затрудняват езикоусвояването, но са и характеристика на чуждия език в процеса на неговото усвояване. Такъв феномен при изучаването на българския език като чужд е граматическата категория „число“. „Невъзможността“ да се усвоява граматическото число „без грешка“ е фокус на изследването, представено тук.

Въпросът за граматическата категория „число“ е част от големия въпрос за изразяване на квантитативността в езиците. Макар че числото обхваща всички изменяеми части на речта, най-често то се определя като категория на съществителните имена, тъй като „именно явленията, означавани със съществителните имена, могат да се броят и измерват“ (Бояджиев–Куцаров–Пенчев 1998: 366).

В нашето изложение ще се ограничим в разглеждането на процеса на усвояване на категорията „число“ при съществителните имена.

В дискусията за природата на числото при съществителните имена обикновено се изтъкват следните факти: 1) не всички езици притежават граматическата категория „число“ (такъв език например е китайският – вж. по-подробно Бояджиев 2002); 2) по отношение на рода, другата морфологична категория на съществителните имена, числото добавя ново значение към всички съществителни имена, докато родът не добавя нищо към значението на неодоушевените съществителни (Fodor 1959: 195); 3) освен това на нас не са ни известни езици, в които да е съществувала граматическата категория „число“ и впоследствие да е изчезнала, докато за рода има такива данни (напр. английски, арменски).

Неизменният въпрос, който си задават учените при описанието на дадена морфологична категория, е каква роля играе тя в езиците, в които съществува. Отговорът, който може да се даде за категорията „число“ е, че при тези езици, които имат числова система и експлицитни числови маркери, е много лесно на говорещия да посочи количествените разлики, използвайки само тези маркери.

Дискусията около числото и как то оперира в езика показва, че има три аспекта, които би трябвало да се вземат под внимание: 1) Морфологичен аспект: Числото има определени маркери. Има обаче съществителни, които правят изключение: това са т.н. *singularia tantum* и *pluralia tantum*. 2) Семантичен аспект: Маркерите за число добавят значението множественост. Така напр. окончанието *-и* в съществителното име *маси* задължително реферира множествено число. 3) Синтактичен аспект: Съществителното име обикновено привлича други части на речта в същото изречение към себе си чрез процес, известен като съгласуване. Този аспект е различен за различните езици. Граматиката на българския език, например, отразява всички тези аспекти на числото и въпросите, отнасящи се до него. В българския език по число се съгласуват прилагателните (в адективна и предикативна позиция), местоименията, някои числителни, глаголите. В унгарски, например, прилагателните имена не се съгласуват по число със съществителните, когато са в адективна позиция. В тази работа съгласуването няма да бъде предмет на обсъждане. Настоящото изследване е релевантно най-вече с морфологичния аспект.

От литературата по контрастивна лингвистика е известно, че при изучаване на чужд език от възрастни, изучаващият неизбежно сравнява с родния си език (вж. по-подробно Данчев 2001). Този процес е известен като родноезикова интерференция. Родноезиковата интерференция може да бъде два вида: положителна или отрицателна. Положителна е интерференцията, когато в родния и чуждия език има много сходни граматически категории и трансферът от родния върху изучавания чужд език помага за по-лесното му усвояване. Това е трансфер от повърхнинната структура от родния в чуждия език, защото изучаващите имат родноезикови знания за граматическата категория, т.е. притежават метаезикови знания. В същото време е известно, че даже и между сродни езици няма пълен изоморфизъм в повърхнинните им структури. Съществуващите различия обикновено могат да станат източник на отрицателен трансфер. Когато дадена граматическа единица липсва в родния език, тя трябва да се семантизира, т.е. нейното усвояване е свързано със създаване на нови езикови знания както от формално, така и от семантично естество. Такава езикова единица, свързана с числото, е бройната форма при съществителните имена от мъжки род в българския език.

Граматическата категория „число“ съществува в родния (унгарския) и чуждия (българския) език (вж. по-подробно Keszler 2000: 185–187; Vencédy–Fábián–Rác–Velcsov 1968: 85–87; ГСБКЕ: 103 и сл.). И в двата сравнявани езика тя е представена чрез бинарната опозиция „единствено число – множествено число“. Следователно между тях няма разлика в семантичен аспект.

В морфологичен аспект тази категория и в двата езика се изразява чрез флексията. Освен това и в унгарски, и в български след флексията за плуралност може да се постави морфема или частица. Обща особеност е и фактът, че в една дума могат да се появят и две морфемии за мн. ч., които изпълняват различна функция, например: за унгарски – *hallgató-k-é-i*, където *-k* отбелязва мн. ч. на притежателите ('студенти', мн. ч.), а *-i* отбелязва мн. ч. на притежаваните неща/същ. '(...) на студентите' и за български – *жени-те*, където не само *-и* е показател за множествено число, а и определителният член *-те*, който също реферира множествено число.

Различията във формален план са в броя на морфемите, които се използват в двата езика. Докато в унгарски език морфемата за множествено число се изразява чрез две флексии – за обикновено множествено число и за множествено число за притежание, в български език броят на плуралните флексии е по-голям (вж. по-долу в таблица 1). Наличието на категорията „род“ в българския език и зависимостта на дадено окончание за число от родовата принадлежност на съществителното име също усложнява езикоусвояването. Освен това старото двойствено число, което е съществувало в старобългарски език, е изчезнало като граматическо значение и формите му са се преосмислили в бройна форма при съществителните имена от мъжки род за предмети и в някои специфични окончания за мн. ч., например *рога*, *крака*.

В семантичен план разликата е в наличието на бройна форма в българския език и отсъствието ѝ в унгарския език. Окончанието за бройна форма е *-а* или *-я* ('*a*, *ja*). Бройна форма приемат само съществителните от мъжки род, които завършват на съгласна (тук включваме и глайда *й*), когато са след числителни бройни и след наречията *колко*, *няколко*, *толкова*, например: *два стола*, *два чая*, *няколко молива* и др. (ГСБКЕ: 108–109).

1. Числото в унгарски и в български език

1.1. Унгарски език

В унгарски език съществителното име има две окончания за множествено число.¹

¹ В *Magyar grammatika* се говори и за 3-ти вид морфема за мн. ч., т.н. окончание, изразяващо хетерогенно мн. ч., *-ék*. В по-ранната литература се смята за наставка (събирателна), като *-ék*, се е получило от притежателното окончание *-é* и окончанието за мн. ч. *-k*. В подкрепа на факта, че *-ék* е морфема за мн. ч.: налице е граматическа конструкция, като при *-k*. Напр.: *Pistá-ék (Pl) megérkeztek (Pl)* 'Пищови/Пища и неговите приятели (семејство) пристигнаха' (съгласуване с подлога), сравн. с *A fiú-k (Pl) megérkeztek (Pl)* 'Момчетата пристигнаха' (Keszler 2000: 185–187).

1.1.1. Общата (основната) морфема за мн. ч. е *-k* (и формите/аломорфите със съединителна гласна пред *-k*): напр.: *almá-k* ‘ябълки’, *ember-ek* ‘хора’, *ut-ak* ‘пътища’, *gyöngy-ök* ‘перли’ и т.н.

Характерно за унгарски език: чифтните части на тялото – крака, ръце, очи, уши и т.н. се използват в ед. ч., напр. *Fáj (Sg) a szemet (Sg)* ‘Болят ме очите’. За да се отбележи, че става въпрос само за един крак, едно ухо и т.н., тогава се използва *fél* ‘половина’, напр. *Féllábon áll* ‘Стои на един крак’ – и тук има много изключения при употребата на мн. ч.; личните имена много рядко се срещат в мн. ч. (и имат специална конотация).

1.1.2. Морфема за множествено число при притежание *-i* (*-ai/-ei, -jai/-jei*): специална морфема, която се среща само при притежателни конструкции и която се намира в притежаваното същ, напр.: *könyv-ei* ‘негови/нейни (3 л. притежател) книги’, *darab-jai* ‘негови/нейни пиеси’, и др. Може да стои или след притежателното окончание, *apáté-i* ‘на баща ми’, или преди притежателното окончание за лице, *könyv-ei-m* ‘мои книги / книги(те) ми’, *könyv-ei-d* ‘твои книги / книги(те) ти’ и т.н. Морфемата се вклинява в звуковата подредба на притежателното окончание, като образува различни по комбинация форми: *fűzet-e-i-m* ‘моите тетрадки / тетрадките ми’, *kar-ja-i-tok* ‘вашите ръце / ръцете ви’.

1.2. Български език

Както посочихме по-горе, в български език изборът на едно или друго окончание за множествено число корелира с рода на даденото съществително име, затова по традиция в българската граматична литература класификацията на образуване на формите за число е по родове. (Обобщение на моделите за образуване на обикновено множествено число при съществителните имена в български език е дадено по-долу в таблица 1.)

1.2.1. Формата за множествено число при съществителните имена от мъжки род в голяма степен зависи от броя на сричките. По правило многосричните съществителни за мъжки род образуват множествено число с *-и*, напр.: *студент – студенти, молив – моливи* и мн. др. Изключения: *номер – номера, господин – господа, човек – хора, огън – огънове* и *вятър – ветрове* (от стара форма), *център – центрове*. Понякога образуването на множествено число на *-и* е съпътствено с фонетични промени: редуване на /к:ц/, /г:з/, /х:с/ (*ученик – ученици, подлог – подлози, кожух – кожуси*), изпадане на /е/ или /ъ/ (*борец – борци, петел – петли, овен – овни, метър – метри* и др.). Второто продуктивно окончание за множествено число при многосричните съществителни от мъжки род е *-овци/-евци*. То е характерно най-вече за лични имена (нарицателни и собствени): *дядо – дядовци, Иван – Ивановци* и др.

Най-продуктивното окончание при едносричните съществителни от мъжки род е *-ове/-еве*. Например: *стол – столове, син – синове, бой – боеве, зет – зетъве* и др. С това окончание се образува множествено число и при

някои композита, чиято втора съставна дума е едносрично съществително от мъжки род, например: *радиочасове, билбордове*. Групата едносрични, която образува множествено число с *-и* е по-малка в сравнение с по-горната. Примери: *зъб – зъби, факт – факти* и др. Тук също се наблюдават фонетични редувания при някои думи, напр.: *рак – раци, влах – власи* и др.

Освен това тази група включва и няколко непродуктивни окончания за образуване на обща плурална форма: с *-е* образуват само 5 думи: *мъж – мъже, княз – князе, цар – царе, крал – крале, кон – коне* (всички са одушевени съществителни); с *-ища* са следните: *край – краища, кър – кърища, път – пътища, сън – сънища, съд – съдилища* (от *съдилище*); с *-а* са само две думи: *крак – крака, рог – рога*. Извън тази класификация е *брат – братя*.

1.2.2. В огромната си част съществителните от женски род образуват множествено число с *-и*.² Примери: *жена – жени, маса – маси* и мн. др. Образуването на плуралните форми по принцип не е съпътствано с фонетични промени. Изключение има в някои думи, където се наблюдава изпадане на /г/ или /е/, напр.: *мисъл – мисли, песен – песни*. Няколко думи правят изключение и образуват плурал с *-е*: *ръка – ръце, нога – нозе*, а също *овце* и *свине*, които имат дублети с *-и*: *овци* и *свини*.

1.2.3. Съществителните имена от среден род се характеризират с няколко начина на образуване на плурални форми. Продуктивно окончание за завършващи на *-о* в единствено число, а също и на завършващите на *-це, -енце, -ище* е *-а*: *село – села, писмо – писма; лице – лица, тилеце – тилеца, училище – училища*.

Окончание *-и* имат съществителните от среден род на *-о*, които са образувани чрез конверсия (субстантивирани прилагателни и причастия), напр.: *животно – животни, казуемо – казуеми* и др. Към тези думи спада и *влечуго – влечуги*.

С *-и* образуват плуралните си форми думите *око – очи* и *ухо – уши*, които по произход са стари форми за *dualis*.

Продуктивното окончание за съществителните от среден род, завършващи на *-е* е *-ета/-та*: *кафе – кафета, момче – момчета* и др., а също и при някои на *-не*: *ядене – яденета*. Продуктивно окончание на завършващите на *-ие*, а също и на някои, оканчващи на *-не* е *-я (ја)*: *списание – списания, ходене – ходения* и др.

Думите от чужд произход на *-е, -и, -у* образуват плуралните си форми с *-та*: *пюре – пюрета, такси – таксита, бижу – бижута, меню – менюта* и др.

² От диахронна гл.т. окончанието *-и* за м. р. и окончанието *-и* за ж. р. имат различен произход. От синхронна гл.т., обаче, вече имаме една фонема /и/.

С *-ена*: *време – времена, знаме – знамена, име – имена, племе – племена, семе – семена* (а също и *рамо – рамена*).

Особени случаи: *дете – деца; цвете – цветя; чудо – чудеса* (с *-еса*); *рамо – рамена* и *рамене*; *коляно – колена* и *колене*; *колело – колела* и *колелета*; от *дърво* има две плурални форми, които имат различна семантика: *дървета* ‘растения’ и *дърва* ‘нарязани дървета за горене’. Има и трета форма – *дървеса*, която е поетическа; от *небе* има две плурални форми *небета* и *небеса*, като втората е с поетично значение; от *крило* също има две плурални форми с различно значение: *крила* (употребява се във всички случаи) и *криле* (може само за птици).

Таблица 1. Образование на множествено число при съществителните имена в български език

Единствено число		Множествено число								
		-и	-ове/ -еве	-овци/ -евци	-е*	-а	-ета/ -та	-я	-ена*	-еса
м. р.	едно- срично	+	+	–	+*	+*	–	братя	–	–
	много- срично	+	+*	+	–	+*	–	–	–	–
ж. р.	-а/-я -ø	+	–	–	+*	–	–	–	–	–
ср. р.	-о	+	–	–	–	+	+*	–	рамена	+*
	-е	–	–	–	–	+	+	цветя	+	+*
	-ие/-не	–	–	–	–	–	–	+	–	–

Знакът * маркира малобройни случаи.

Забележка: 1) в таблицата не е включено окончанието *-ене*, защото формите, които се образуват с него, са дублетни форми на редовните форми с *-ена*; 2) тази таблица не включва бройната форма.

2. Резултати и анализ

Както посочихме по-горе, в нашето изложение ще се ограничим в разглеждане процеса на усвояване на категорията „число“ при съществителните имена. Според теорията за анализ на грешки основен източник на информация за процесите, протичащи при усвояването на чуждия език, са неправилните форми. Те зависят от спецификата както на усвоявания език, така и на родния език. От значение също е семантичната и граматичната сложност на дадената категория.

За нуждата на изследването ще се позовем на корпус, събиран от писмени работи (предимно есета, т.е. спонтанна писмена реч) на унгарски студенти от трети и четвърти курс, следващи българска филология. Корпусът

съдържа неправилно образувани форми на обикновеното множествено число, както и на бройната форма. Напр.:

Мъжки род

а) едносрични:

- (1) *Това са столи.
Това са столове.
- (2) *Около града природата е много хубава: *хълмите* разделят горите.
Около града природата е много хубава: *хълмовете* разделят горите.

б) многосрични:

- (3) *Градът заслужава да се види: има интресни исторически *паметници*.
Градът заслужава да се види: има интересни исторически *паметници*.
- (4) *Този град има *600 000 жителя*.
Този град има *600 000 жители*.

в) бройна форма:

- (5) *Дайте ми *пет учебника*.
Дайте ми *пет учебника*.
- (6) *Искам къщата да бъде с *две етажи*.
Искам къщата да бъде с *два етажа*.

Среден род

а) завършващи в единствено число на *-о*:

- (7) *В центъра има много *дървовете*.
В центъра има много *дървета*.
- (8) *Тя обича да прави екскурзии в планината, да събира цветя, да яде на открито между *дървата*.
Тя обича да прави екскурзии в планината, да яде на открито между *дървета*.

б) завършващи в единствено число на *-е*:

- (9) *Ние имаме три *кучи*.
Ние имаме три *кучета*.
- (10) *Има голяма тераса с много *цвети*.
Има голяма тераса с много *цветя*.

Както се вижда от примерите, наблюдавани са погрешно употребени окончания само при думите от мъжки и среден род. Няма погрешни форми за думи от женски род. Според нас високата системност при образуване на плуралните форми в женски род с окончание *-и*, което е основен формален показател за множественост в българския език (Бояджиев–Куцаров–Пенчев 1998: 367) оказва положителен ефект при усвояването на изследваната кате-

гория в тази група. От гл.т. на контрастивната лингвистика, тук имаме положителен вътрешноезиков пренос.

Важно е да се отбележи също, че няма погрешно употребена сингуларна форма вместо плурална форма: винаги, когато контекстът изисква плурална форма, се употребява такава, макар и понякога с погрешно окончание. Според нас това явление е резултат от положителния родноезиков пренос, тъй като между двата езика има както семантично, така и формално сходство по отношение на граматическата категория.

В примерите (1) и (2) грешните форми са резултат от замяна на едно окончание за съществителните имена с друго: вместо окончанието *-ове* за едносривните съществителни от м. р. е употребено окончанието *-и*. В този случай може да говорим за генерализирана употреба на най-продуктивното окончание за множествено число *-и*.

В пример (3) окончанието *-и* е правилно употребено, но не е спазено правилото за звуковото редуване /к:ц/ на крайната съгласна. С неспазено фонетично редуване е образувана и обикновената форма на множествено число в пример (5) *пет учебници*, която е употребена след бройно числително, а както е известно, българската книжовна норма препоръчва в такива случаи бройната форма *пет учебника*. Обратен процес – използване на бройна форма, когато езиковата норма препоръчва обикновена форма за множествено число, имаме в пример (4), а именно *600 000 жителя* (без отбелязана мекост след суфикс *-тел: жителя*) вместо *600 000 жители*. Трябва да отбележим, че отклонението от езиковата норма, свързана с употребата на бройната форма, е срещано явление в речта на носителите на български език. Включително и в речта на образовани хора може да се чуе обикновена плурална форма след бройно числително (или местоименията за количество) или бройна форма за обикновено множествено число, например *пет учебници; шест преподавателя*. Но тъй като студентите са обучавани на нормативна граматика, ние сме включили горните примери в езиковия корпус.

Грешната форма в пример (6) в словосъчетанието *две етажи* може да бъде тълкувана по два начина. От една страна, формата *етажи* съвпада с обикновената форма за множествено число на думата. От друга страна, обаче, числителното *две* е форма от женски род. Би могло да се предположи, че в този случай думата е определена от женски род и затова е употребена формата *етажи*.

В примерите (9) и (10) отново наблюдаваме свръхгенерализирана употреба на *-и*, като показател за множественост в българския език. Тази тенденция, както вече посочихме по-горе, е предпоставена от българския езиков материал, тъй като *-и* е най-фреквентната флексия като, от една страна, с нея се образуват форми за мн. ч. от трите рода (вж. таблицата 1), а от друга страна, тя е единствената флексия за съгласуване в множествено число.

Изключително интересни са данните от примери (7) и (8), защото и в двата е образувана неправилно формата за мн. ч. на едно и също име *дърво*. Както знаем, в български език тази дума образува две форми за множествено число, които имат различна семантика: *дървета* 'растения' и *дърва* 'нарязани дървета за горене'. В пример (7) формата е образувана чрез прибавяне на окончание за едносрични съществителни от м. р. *-ове* вместо *-ета*. В пример (8) формата *дърва* е неправилно употребена, тъй като е с различно семантично съдържание от търсената форма *дървета*. Формата *дървоове* от пример (7) е трудна за тълкуване. Тук би могло да се предположи или образуване по звукова аналогия (по съзвучие *дърво + ове*), или погрешно заучена родова форма, например **дърв* (м. р.) вместо *дърво* (ср. р.) – **дърв + ове*.

Анализът на данните дава възможност да направим следните обобщения.

Този тип грешки са резултат от свръхгенерализация и/или аналогично изравняване на някоя от флексии за плуралност и/или неспазване на звукови редувания, т.е. те имат морфологичен и/или морфонологичен характер. Следователно чрез тях се отразява спецификата на изучавания български език. Както знаем, процесът свръхгенерализация е резултат от стремеж към по-висока системност и разпространение на общи правила върху нерегулярни случаи. Обикновено се избира най-често срещаната форма, която се разпространява в цялата система. Нашите данни показват именно такова явление. В изследвания езиков материал е свръхгенерализирано окончание *-и*, което има най-широка употреба в българския език, като общо окончание за плуралност: с него са образувани форми на думи, които се подчиняват на други правила (сравни **столи*, **хълми* вместо *столове*, *хълмове* при едносрични съществителни от мъжки род и **цвети*, **кучи* вместо *цветя*, *кучета* при съществителни от среден род).

Смесване на употребата на бройната форма и обикновената форма за множествено число при думите от мъжки род (**600 000 жителя*, **пет учебници*) дава данни за затруднения, които се срещат, когато дадена граматическа единица липсва в родния език. Както посочихме по-горе, семантичните разлики са източник на отрицателен трансфер, тъй като са свързани със създаването на метаезикови знания. Доколкото обаче правилото за употреба на бройната форма е само препоръчително от българската езикова норма, като тя често не се прилага в езиковата практика, смятаме проблема за дискуссионен дали, ако чужденци употребят *пет учебници* или *600 000 жителя*, тези форми трябва да се маркират като грешки.

Отстраняването на звуковите редувания при думите от мъжки род пред *-и* (**паметници*, **учебници*) е пример за опростяване на системата чрез неспазване на морфонологичните особености, които характеризират дадена именна парадигма.

От семантично естество е смесването на двете плурални форми *дърва* и *дървета*.

Формата *дървоове* е твърде интересна заради нееднозначността в тълкуването на формообразователния процес (вж. по-горе). Въпреки нейната на пръв поглед непредсказуемост, описването на формообразуването ѝ показва процеса на усвояване. Спазено е правилото за образуване на мн. ч., като към форма за ед. ч. е добавена флексия, която, макар и погрешна, е взета от българския езиков материал.

Разглеждането на посочените по-горе типове грешки ни дава основание да направим заключение, че при усвояване на категорията „число“ в българския език от унгарци се отразява спецификата на изучавания език. Големата флективност, с която се характеризира българският език при образуването на множествено число на съществителното име, морфологичните редувания, които съпътстват формообразуването, и някои семантични особености, създават условия за свръхгенерализиране и/или аналогично изравняване в процеса на овладяване на граматическата категория.

ЛИТЕРАТУРА

- Бояджиев, Ж. 2002, *Увод в общото езикознание*. София: Парадигма.
- Бояджиев, Т. – Куцаров, И. – Пенчев, Й. 1998, *Съвременен български език: Фонетика. Лексикология. Словообразуване. Морфология. Синтаксис*. София: Петър Берон.
- ГСБКЕ – Стоянов, Ст. (гл. ред.) *Граматика на съвременния български книжовен език, т. 2. Морфология*. София: БАН, 1982.
- Данчев, А. 2001, *Съпоставително езикознание: Теория и методология*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Fodor, I. 1959, The origin of grammatical gender. *Lingua* VIII, № 1, 1–41, № 2, 186–214.
- Keszler, B. (szerk.) 2000, *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bencédy, J. – Fábíán, P. – Rácz, E. – Velcsov, M.-né 1968, *A mai magyar nyelv*. Budapest: Tankönyvkiadó.